

Groepsprocessen bij jongeren: Over pesten en ander probleemgedrag

René Veenstra

Rede uitgesproken op dinsdag 15 oktober 2013 bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar op het gebied van de *Sociologie, in het bijzonder de Sociale Ontwikkeling* aan de Faculteit Gedrags- en Maatschappij Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen.

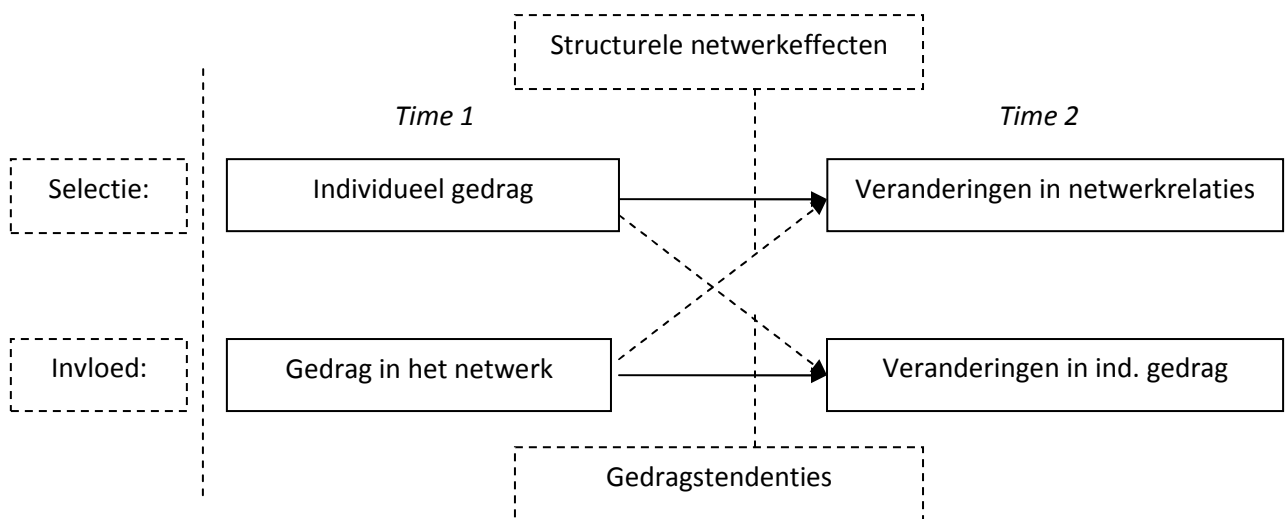
Uiteindelijk zullen we ons niet de woorden van onze vijanden herinneren,
maar het zwijgen van onze vrienden.

Martin Luther King

Mijnheer de Rector Magnificus, zeer geachte aanwezigen,

In ons onderzoek, op basis- en middelbare scholen, proberen we sociale netwerken bloot te leggen. In vragenlijsten zetten we alle klasgenoten van een leerling op een rijtje, waarna we vragen: wie zijn je beste vrienden? Daarbij mogen leerlingen zoveel namen aankruisen als ze willen. Wie vind je helemaal niet leuk? Door wie word je gepest? Wie is populair? De kracht van ons onderzoek is dat we met deze netwerkvragen de relaties in een klas in kaart brengen. Hiermee kunnen we nagaan waar de problemen in een groep ontstaan, waarom een klas lastig is of niet, en in hoeverre populaire leerlingen de norm bepalen.

Voor het bestuderen van sociale netwerken gaat er niets boven Groningen. Hoogtepunt van al dat onderzoek is de ontwikkeling van het computerprogramma SIENA (Simulation Investigation for Empirical Network Analyses) waarmee de ontwikkeling van sociale netwerken kan worden bestudeerd (Snijders, Van de Bunt, & Steglich, 2010; Steglich, Snijders, & Pearson, 2010). Vorige maand verscheen een themanummer van het tijdschrift *the Journal of Research on Adolescence* dat volledig gewijd was aan dergelijke analyses (Veenstra, Dijkstra, Steglich, & Van Zalk, 2013). Longitudinale sociale-netwerkanalyse maakt het mogelijk om een goed antwoord te geven op de vraag in hoeverre jongeren elkaar beïnvloeden. Dat vrienden veel op elkaar lijken werd al in de klassieke oudheid door Aristoteles en Plato vastgesteld (zie McPherson, Smith-Lovin, & Cook, 2001). Die gelijkenis tussen vrienden vormt een belangrijke basis voor het voortbestaan van vriendschappen. Overeenstemming in gedrag, eigenschappen of opvattingen maakt dat vrienden elkaar eerder begrijpen, makkelijker communiceren, beter weten waar ze met de ander aan toe zijn en meer vertrouwen in elkaar hebben. Het gevolg is dat zulke relaties meer stabiel en waardevol zijn. Het meer op elkaar lijken maakt jongeren bovendien zekerder en sterkt hen bij het ontwikkelen van hun identiteit (Hallinan, 1980).

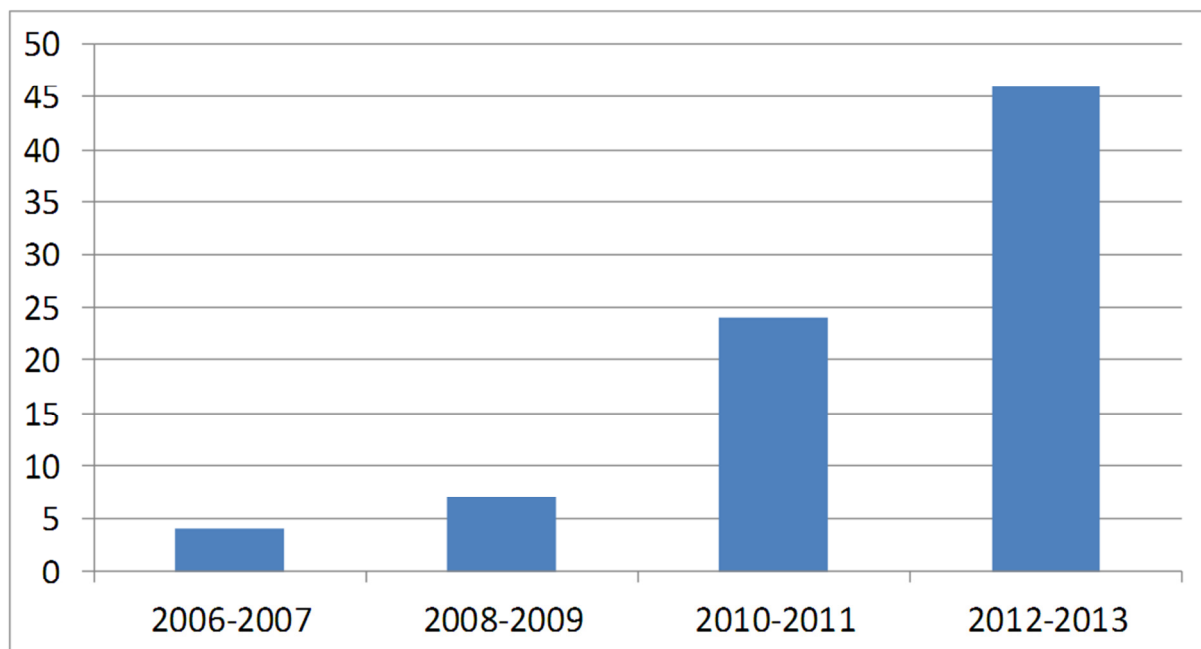

Figuur 1. Selectie- en invloedeffecten in longitudinale sociale-netwerkanalyse. De doorgetrokken lijn geeft aan dat individuen over de tijd kunnen veranderen qua netwerkrelaties (selectie) en gedrag (invloed). De stippellijn geeft aan dat selectie- en invloedeffecten worden geschat onder controle voor structurele netwerkeffecten (bijvoorbeeld reciprociteit en transitiviteit) en gedragstendenties (bijvoorbeeld de tendens om allemaal richting het gemiddelde op te schuiven of de tendens dat er polarisatie in gedrag optreedt).

Als jongeren veel op elkaar lijken qua gedrag dan hoeft dat niet per se het gevolg te zijn van beïnvloeding. Het kan ook zo zijn dat jongeren al lang bepaald gedrag vertoonden en pas later vrienden werden. Gelijkenis in gedrag kan het gevolg zijn van twee processen: selectie (soort zoekt soort) en invloed (een rotte appel in de mand maakt de rest tot schand). Met longitudinale sociale-

netwerkanalyse kunnen die twee processen voor het eerst goed uit elkaar worden getrokken, zie Figuur 1 voor een schematische weergave (Veenstra & Steglich, 2012).

Gelet op de tijdschriften waarin wordt gepubliceerd, valt op te merken dat longitudinale sociale-netwerkanalyse ingang heeft gevonden in onder meer de criminologie (*Criminology*), politicologie (*American Journal of Political Science*), psychiatrie (*Journal of Child Psychology and Psychiatry*), psychologie (*Journal of Abnormal Psychology*) en sociologie (*Sociology of Education*). Sinds 2006 zijn er ongeveer tachtig publicaties verschenen waarin tegelijkertijd naar selectie- en invloedsprocessen werd gekeken met behulp van SIENA, zie Figuur 2. Dat aantal neemt over de tijd sterk toe.

Figuur 2. Aantal SIENA publicaties sinds 2006. Bron: www.stats.ox.ac.uk/~snijders/siena.

Meer dan 85 procent van deze artikelen bevat data over jongeren (Veenstra, Dijkstra, et al., 2013; Veenstra & Dijkstra, 2011). Wat kunnen we leren van die artikelen? Ik wil daarbij allereerst ingaan op onderzoek naar externaliserend probleemgedrag. Hoe hoog jongeren scoren op agressie en delinquentie blijkt beïnvloed te worden door de mate waarin hun vrienden dat gedrag vertonen. Jongeren die veel optrekken met agressieve klasgenoten worden over de tijd zelf steeds agressiever (Dijkstra, Berger, & Lindenberg, 2011; Logis, Rodkin, Gest, & Ahn, 2013; Molano, Jones, Brown, & Aber, 2013; Rulison, Gest, & Loken, 2013; Sijtsema, Ojanen, et al., 2010). Delinquentie lijkt niet te worden beïnvloed door de klasgenoten met wie jongeren omgaan, maar wel door vrienden uit andere klassen of van andere scholen (Dijkstra, Gest, Lindenberg, Veenstra, & Cillessen, 2012; Svensson, Burk, Stattin, & Kerr, 2012; Weerman, 2011). Dit leert ons dat om de invloed van leeftijdsgenoten te meten het voor sommige gedragingen van belang is om niet alleen de sociale netwerken in de klas in kaart te brengen, maar ook die tussen klassen of tussen scholen (Kiesner, Poulin, & Nicotra, 2003). In twee lopende studies binnen mijn onderzoeksgroep doen we dat: KiVa in het basisonderwijs en SNARE in het voortgezet onderwijs.

Wat selectieprocessen op externaliserend probleemgedrag betreft blijkt dat jongeren elkaar niet of nauwelijks selecteren op agressief gedrag (Dijkstra et al., 2011; Logis et al., 2013; Molano et al., 2013; Rulison et al., 2013). Met TRAILS lieten Sijtsema, Lindenberg en Veenstra (2010) ook al zien dat agressieve jongeren een voorkeur hebben voor sociale vrienden maar dat deze niet-agressieve leeftijdsgenoten hen niet willen. Als agressieve jongeren dan uiteindelijk toch bij elkaar belanden dan is dat bij gebrek aan beter. Soort zoekt wel soort als het om delinquentie gaat (Kerr, Van Zalk, & Stattin, 2012; Knecht, Snijders, Baerveldt, Steglich, & Raub, 2010). Bovendien geldt dat delinquente jongeren vaak hoog in de hiërarchie staan: anderen noemen hen vaak als vriend terwijl delinquente jongeren zelf selectief zijn in het uitzoeken van vrienden (Dijkstra, Lindenberg, et al., 2010; Dijkstra,

Cillessen, & Borch, 2013). Delinquente jongeren krijgen dus beduidend meer vriendschapsnominaties dan ze zelf geven.

Selectie-en invloedsprocessen zijn ook onderzocht voor problemen zoals angst, depressie en eenzaamheid. Er zijn verscheidene aanwijzingen dat jongeren die hoog scoren op deze internaliserende problemen soortgelijke vrienden selecteren (Kiuru, Burk, Laursen, Nurmi, & Salmela-Aro, 2012; Van Zalk, Kerr, Branje, Stattin, & Meeus, 2010). Ook zijn er aanwijzingen dat het jongeren met depressieve klachten vaak ontbreekt aan vaardigheden om hechte relaties met anderen in stand te houden (Kiuru et al., 2012; Van Zalk et al., 2010). Dat gebrek aan sociale vaardigheden leidt uiteindelijk tot onvrede bij hun niet-depressieve vrienden, waardoor die een einde aan de relatie maken. Van Workum, Scholte, Cillessen, Lodder en Giletta (2013) lieten zien dat een soortgelijk proces ook opgaat voor geluk. Jongeren die vrienden hebben die ongelukkiger zijn dan zijzelf worden in hun gemoedstoestand beïnvloed door deze vrienden, wat veelal tot meer negatieve gevoelens leidt. Die negatieve gevoelens kunnen tot een heroverweging van de vriendschap leiden en daarmee de kans verhogen op het verbreken van de relatie. Interessant is dat we dus moeten nadenken over de processen die een rol spelen bij zowel het aangaan als het verbreken van vriendschappen.

Invloedsprocessen spelen ook een rol bij de ontwikkeling van internaliserend probleemgedrag. Jongeren die angstig of depressief zijn kunnen elkaar versterken in hun negatieve gemoedstoestand (Rose, 2002; Van Zalk et al., 2010). Interessant is dat Giletta, Burk, Scholte, Engels en Prinstein, (2013) lieten zien dat een negatieve gemoedstoestand ook een ideale voedingsbodem is voor ander negatief gedrag. Zij onderzochten in hoeverre jongeren elkaar beïnvloeden in zelfverminking. Het bleek dat jongeren met veel depressieve vrienden eerder overgaan op zulk gedrag dan jongeren zonder zulke vrienden. Verder bleek specifiek voor jongens dat impulsieve vrienden een risico vormen voor het overgaan tot zelfverminking. Met sociale-netwerkanalyse kan dus ook de context worden bestudeerd waarin uitzonderlijk gedrag als zelfverminking tot stand komt.

Het gebruik van tabak, alcohol en softdrugs wordt ook bepaald door selectie- en invloedsprocessen. Als jongeren net als hun vrienden roken dan komt dat bij jongeren van vijftien en ouder vooral door selectie (DeLay, Laursen, Kiuru, Nurmi, & Salmela-Aro, 2013; Mathys, Burk, & Cillessen, 2013). Die bevinding past bij het idee dat zodra jongeren verslaafd zijn aan het roken, hun omgeving minder invloed kan uitoefenen. Door de specifieke ruimtes of plekken waarop rokers zijn aangewezen, leren ze bovendien gemakkelijk andere rokers kennen. Als ze daarmee bevriend raken komt gelijkenis in gedrag niet door beïnvloeding maar door selectie. Bij jongeren onder de vijftien is wel sprake van beïnvloeding en zie je dat jongeren elkaar aansteken in rookgedrag (Huisman & Bruggeman, 2012; Mercken, Snijders, Steglich, & De Vries, 2009; Mercken, Steglich, Sinclair, Holliday, & Moore, 2012; Steglich et al., 2010).

Ook bij het beginnen met alcohol drinken speelt het netwerk een belangrijke rol. Jongeren die veel vrienden hebben die drinken, hebben een context waarin ze eerder horen van feesten, vaker zien dat er wordt gedronken en op instemming kunnen rekenen als ze er zelf mee beginnen (Light, Greenan, Rusby, Nies, & Snijders, 2013; Osgood et al., 2013). Ook bij cannabisgebruik zien we dat het voor een belangrijk deel gaat om de vraag of vrienden ooit hebben gebruikt. Als dat het geval is, zien we dat jongeren met elkaar vriendschappen aangaan (zoals jongeren die daarmee nog nooit hebben geëxperimenteerd ook vaker bevriend zijn) en dat ze jongeren die het nog nooit hebben geprobeerd beïnvloeden (De la Haye, Green, Kennedy, Pollard, & Tucker, 2013).

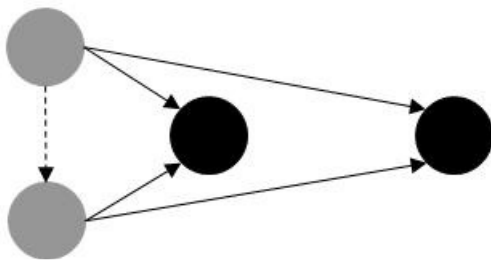
Een belangrijke vraag is of sommige jongeren meer beïnvloedbaar zijn. Het blijkt dat jongens meer worden beïnvloed door delinquente vrienden (Burk, Steglich, & Snijders, 2007) terwijl meisjes meer worden beïnvloed door depressieve vrienden (Van Zalk et al., 2010). Impulsieve jongeren blijken meer beïnvloed te worden door het alcoholgebruik van vrienden (Rabaglietti, Burk, & Giletta, 2012). Jongeren die de neiging hebben om andermans gedrag als vijandig te interpreteren nemen het agressieve gedrag van vrienden meer over (Molano et al., 2013). Er zijn dus al enkele individuele eigenschappen vastgesteld die maken dat jongeren meer of minder worden beïnvloed door hun vrienden, maar op dit vlak hoop ik de komende jaren meer inzichten te kunnen voortbrengen.

Zijn er ook jongeren die juist invloedrijker zijn? Op de een of andere manier is dat veel lastiger vast te stellen met SIENA. Als eersten en met de nodige toevertrucs lieten Kerr en anderen (2012) zien dat jongeren met psychopathische trekken (die ongevoelig en emotioneel zijn dan wel uiterst manipulatief) meer invloed hebben op anderen en zelf minder beïnvloed worden. In de komende jaren kunnen we hopelijk meer studies verwachten die naar de invloedrijkheid van vrienden

kijken. Als het gaat om de vraag wie meer beïnvloedbaar of juist invloedrijk is, is het ook van belang te kijken naar gen-omgeving wisselwerking (Brendgen, 2012; Dijkstra, Lindenberg, Zijlstra, Bouma, & Veenstra, 2013; Kretschmer, Dijkstra, & Veenstra, 2013; Kretschmer, Sentse, Dijkstra, & Veenstra, 2013)

Zijn er contexten waarin invloedsprocessen sterker zijn? Rambaran, Dijkstra en Stark (2013) lieten zien dat de opvattingen van jongeren over risicogedrag meer werden beïnvloed door hun vrienden in een context waarin die opvattingen positief samenhangen met populariteit. Dit komt doordat populaire leerlingen zelf vaak hoog scoren op risicogedrag en daarmee de norm zetten voor de rest van de klas (Dijkstra, Lindenberg, & Veenstra, 2008). In de hoop ook status te verkrijgen, volgen andere leerlingen in een klas het gedrag van de populaire leerlingen vaak na (Dijkstra, Cillessen, Lindenberg, & Veenstra, 2010). Invloedsprocessen kunnen dus worden versterkt door de context, met name door de populaire jongeren daarbinnen. Ook op dit vlak verwacht ik dat we de komende jaren vooruitgang kunnen boeken.

Zijn er ook kenmerken die bepalen dat selectieprocessen sterker zijn? Het blijkt dat meisjes bij de selectie van vrienden vaker op het gewicht van die vrienden letten (De la Haye, Robins, Mohr, & Wilson, 2011; Simpkins, Schaefer, Price, & Vest, 2013). Bij meisjes is er in dat opzicht meer sprake van soort zoekt soort dan bij jongens. Daarnaast worden jongeren met overgewicht minder vaak geselecteerd als vrienden door de andere sekse (Simpkins et al., 2013). Bij het aangaan van vriendschappen tussen jongeren wordt vaak ook geselecteerd op de activiteiten die jongeren ondernemen. Bij populaire leerlingen speelt dat echter minder een rol. Ook als ze onderling verschillen in hun activiteiten, selecteren ze elkaar toch vaak als vrienden (Simpkins et al., 2013).

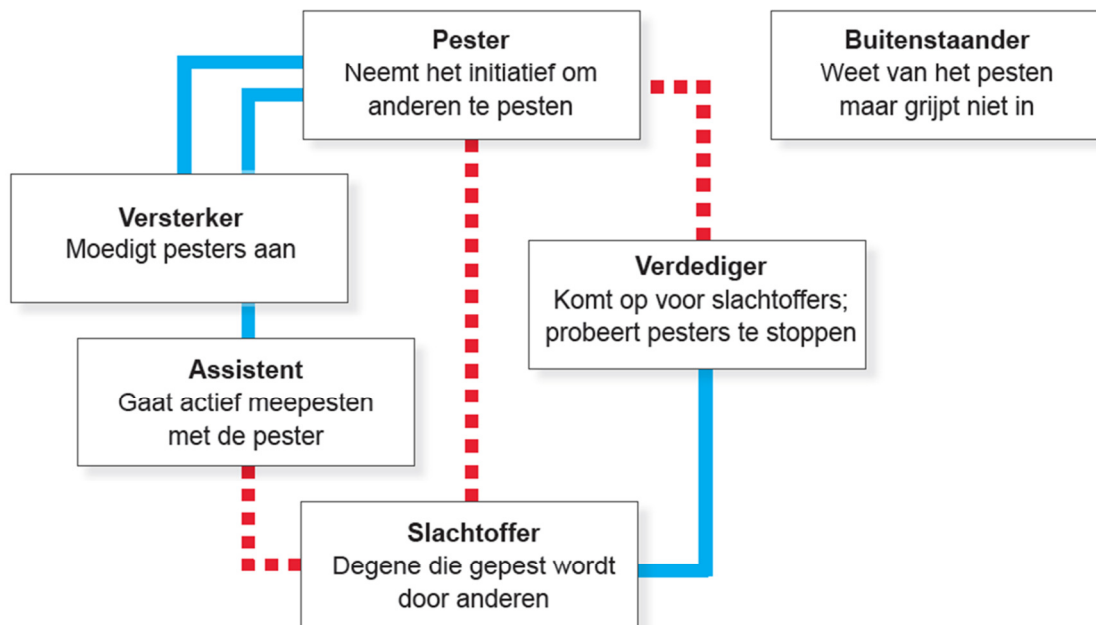
Figuur 3. “Door welke klasgenoten word je gepest?” Jongeren die een vergelijkbare positie in het netwerk hebben, bijvoorbeeld doordat ze door dezelfde persoon worden gepest (doorgetrokken lijn), zijn vaker met elkaar bevriend (stippellijn).

In mijn rede heb ik het tot nu toe gehad over het selecteren en de invloed van vrienden. Doorgaans ligt de focus in sociale-netwerkanalyses op positieve relaties, zoals vriendschappen. Een recente studie van Huitsing en anderen (2012) liet zien dat negatieve relaties (bijvoorbeeld vader-slachtofferrelaties) ook goed in kaart te brengen zijn en dat ze betekenisvol gerelateerd zijn aan positieve relaties. Jongeren die een vergelijkbare positie in het negatieve netwerk hebben, bijvoorbeeld doordat ze door dezelfde persoon worden gepest of dat ze juist beiden hetzelfde slachtoffer uitkiezen, zijn vaker met elkaar bevriend, zie Figuur 3. Over de tijd heen zien we ook dat vrienden het steeds meer met elkaar eens worden over aan wie ze een hekel hebben (Berger & Dijkstra, 2013).

Ontwikkelingen in netwerkonderzoek naar negatieve relaties zijn ook van belang om meer inzicht te krijgen in de mechanismen die ten grondslag liggen aan pesten. Dagelijks worden meer dan honderdduizend leerlingen in Nederland gepest. Pesten is een vorm van agressie waarbij door één of meer personen een ander schade wordt toegebracht. Kenmerkend aan pesten is dat het bewust en stelselmatig gebeurt, dat de macht ongelijk verdeeld is en dat het slachtoffer zich meestal niet kan verdedigen (Olweus, 1993; Veenstra et al., 2007). Het onderscheid met plagen is soms moeilijk te maken. Plagen vindt echter incidenteel plaats en beide partijen zijn aan elkaar gewaagd of zelfs vrienden van elkaar. In tegenstelling tot plagen heeft pesten ernstige gevolgen voor de slachtoffers, de pesters en vaak ook de toeschouwers (Salmivalli & Peets, 2009).

Bij het aanpakken van pesten is het van belang te beseffen dat alle leerlingen een rol innemen bij het pesten. Pesten kan namelijk worden gezien als een groepsproces, waarbij een pester het initiatief neemt om anderen te pesten, assistenten vaak actief meepesten en versterkers de pester

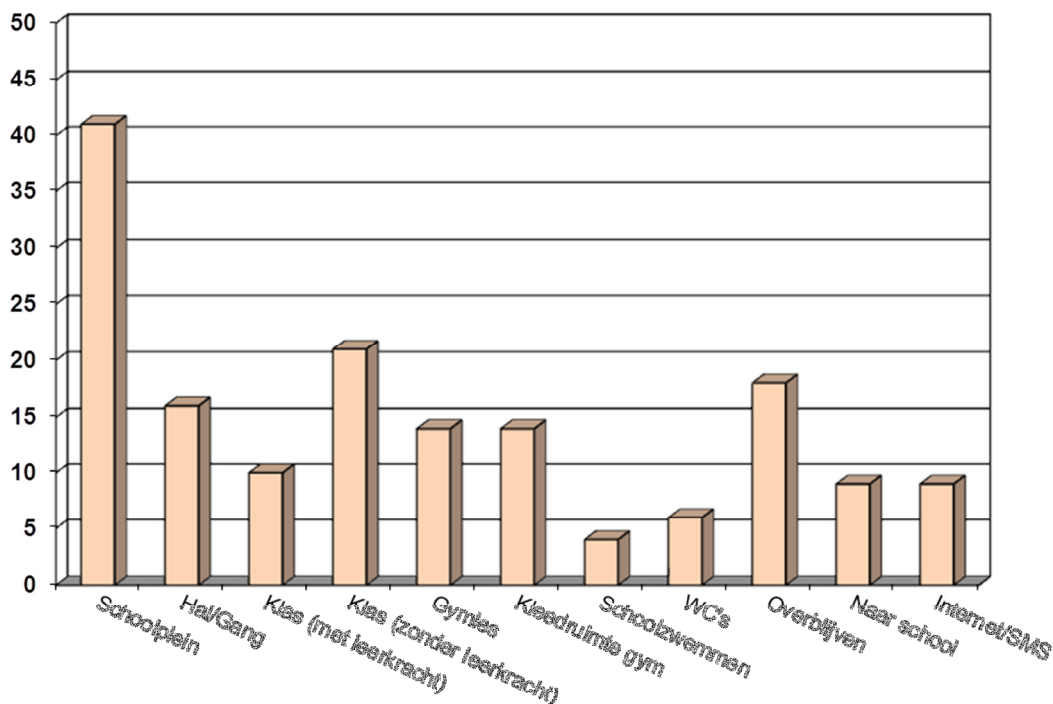
aanmoedigen. Slachtoffers staan er vaak alleen voor, tenzij er verdedigers zijn die voor hen opkomen en het pesten proberen te stoppen (Sainio, Veenstra, Huising, & Salmivalli, 2011). Veel leerlingen blijven echter buitenstaander: ze weten van het pesten maar grijpen niet in, bijvoorbeeld omdat ze bang zijn een volgend slachtoffer te worden. Figuur 4 geeft de relaties tussen de leerlingen in deze rollen schematisch weer. De blauwe doorgetrokken lijn betekent een positieve relatie, de rode stippellijn betekent een negatieve relatie.

Figuur 4. De rollen in het groepsproces van pesten.

Leerlingen strijden op school om een goede plek in de sociale hiërarchie, een goede zitplaats in de klas en om aandacht. Dominante leerlingen zijn het meest succesvol in het binnenhalen van deze trofeeën. Dit bereiken ze vaak door anderen te pesten. Pesters hebben goed inzicht in de zwakke plekken van klasgenoten. Om te bepalen wie ze wel en wie ze beter niet kunnen pesten, gaan ze strategisch te werk. Ze verdelen de klas vaak in een groep om wie ze geven en met wie ze bevriend willen zijn en in een groep om wie ze niet geven en die gepest mogen worden (Huising & Veenstra, 2012; Veenstra, Lindenberg, Munniksma, & Dijkstra, 2010). Opvallend is dat zulk strategisch gedrag al bij achtjarigen is vast te stellen (Veenstra, Verlinden, Huising, Verhulst, & Tiemeier, 2013). Het is dus van belang om bij het aanpakken van pesten uit te gaan van de goede sociale positie die pesters doorgaans hebben en dat pesters gebruik maken van hun populariteit wanneer ze zich manifesteren.

Sommige leraren denken het pesten goed onder controle te hebben en zeggen bijvoorbeeld tegen ouders dat bij hen in de klas niet wordt gepest. Dat zal doorgaans zonder meer kloppen. Slechts 10 procent van de leerlingen geeft aan dat ze worden gepest als de leraar in de klas is. Het gebeurt veel en veel vaker als de leraar er niet bij is, bijvoorbeeld op het schoolplein, tijdens het overblijven of als de leraar even de klas uit gaat, zie Figuur 5. Leraren doen er in dat opzicht goed aan hun taak breder op te vatten: als er bijvoorbeeld op internet wordt gepest, dan gebeurt dat meestal door leerlingen van dezelfde school. Ook dan is het pesten een groepsproces en kan het probleem op school worden aangepakt. Bij het aanpakken van pesten moet een leraar zich ook verantwoordelijk voelen voor wat er gebeurt op al die vrije momenten. Kan een leraar het pesten dan wel aanpakken? Ja, absoluut (Goossens, Vermande, & Van der Meulen, 2012; Swearer, Espelage, Vaillancourt, & Hymel, 2010). In het navolgende zal ik uiteenzetten waarom KiVa, het antipestprogramma dat ik de afgelopen jaren in Nederland heb geïntroduceerd, daartoe geschikt is.

Figuur 5. Percentage leerlingen dat wordt gepest per locatie.

Bron: voormeting mei 2012 KiVa (N = 9292).

KiVa is het Finse woord voor leuk en is ook een acroniem voor ‘leuke school tegen pesten’. KiVa is een programma om pesten te verminderen en leerlingen actiever op te laten treden tegen pesters. KiVa is ontwikkeld door de onderzoeksgroep van Christina Salmivalli, hoogleraar aan de Universiteit van Turku (Salmivalli, Karna, & Poskiparta, 2010). Sinds 2007 werken Finse scholen met het programma. Aanvankelijk op kleine schaal, omdat via een experimenteel design eerst werd vastgesteld of KiVa werkte of niet. Aan het experiment deden 78 scholen mee waarvan na loting de helft met KiVa ging werken en de andere helft op de oude voet doorging. Na een jaar werden de uitkomsten van beide groepen vergeleken en bleek dat het pesten op KiVa-scholen met 30 tot 40 procent was verminderd (Karna et al., 2011). Ook bleek dat KiVa-leraren het pesten vrijwel zonder uitzondering goed wisten op te lossen als ze een signaal kregen dat er werd gepest. Verder bleken het welzijn, de motivatie en zelfs de prestaties van leerlingen toe te nemen op KiVa-scholen (Salmivalli, Garandeau, & Veenstra, 2012). In 2009 won KiVa de European Crime Prevention Award en in 2012 de Policy Award van de Society for Research on Adolescence.

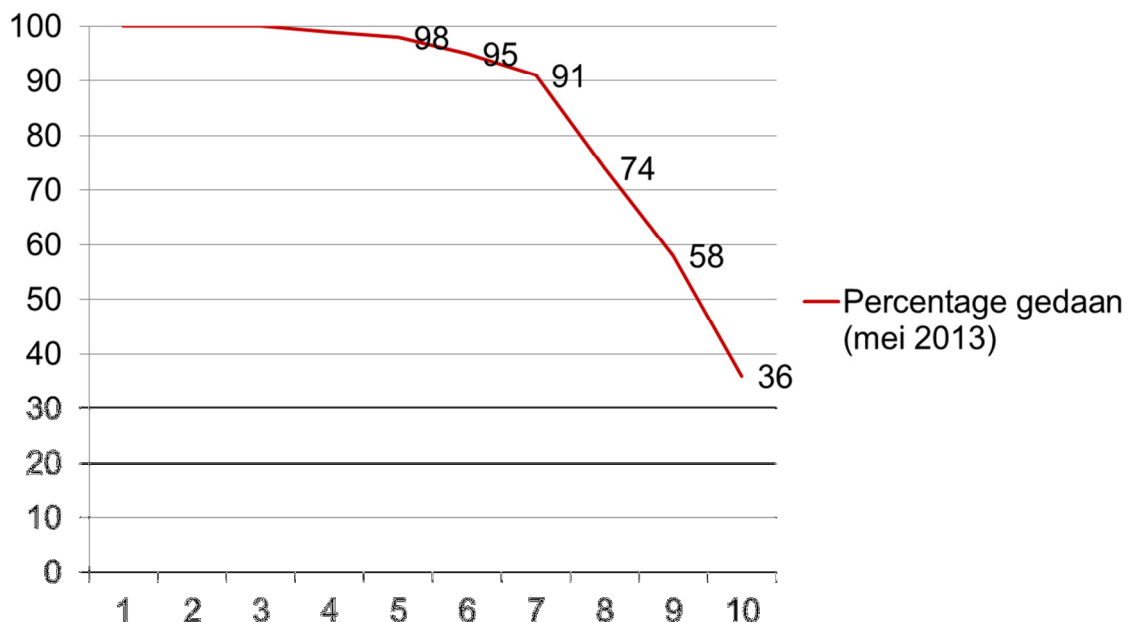
Dankzij het programma Onderwijs Bewijs van het Ministerie van Onderwijs is Nederland na Finland het eerste land waar het programma grootscheeps kan worden geëvalueerd. Door het programma in meer dan 200 klassen van 66 scholen te laten uitvoeren, kunnen we nagaan of KiVa op middelgrote schaal werkt. Om KiVa te evalueren, is een experiment opgezet waarbij eenderde van de scholen op oude voet verder gingen (de controlescholen) en tweederde van de scholen met KiVa begon. Na anderhalf jaar voorbereidingstijd – vaak wordt onderschat hoe ongelooflijk ingewikkeld het is om dit soort interventies op deze schaal op te zetten – startte het experiment in mei 2012 met een voormeting bij tienduizend leerlingen afkomstig van 99 scholen, waarna in augustus de KiVa-scholen met de lessen begonnen (Veenstra, Huitsing, et al., 2013), zie bijlage 1 voor een beschrijving van de steekproef en de inhoud van de interventie.

KiVa beoogt een cultuurverandering in de groep te bereiken. De nadruk ligt op preventie en het kijken naar de groep als geheel en niet alleen naar daders en slachtoffers. De groep vormt het probleem maar biedt ook mogelijkheden tot oplossing. Daartoe moeten er wel positieve normen in de

klas worden gecreëerd. Leraren kunnen daarbij als rolmodel dienen en tegenwicht bieden als leerlingen pesten leuk vinden (Veenstra, Lindenberg, Huitsing, Sainio, & Salmivalli, 2014). Op scholen waar de norm omslaat, profiteren alle leerlingen ervan: ze gaan met meer plezier naar school en vinden hun leraren beter.

Uit het onderzoek naar de rolbenadering bij pesten, weten we dat de steun van meelopers en de passiviteit van buitenstaanders eraan bijdraagt dat pesters sterker staan dan slachtoffers. Dit is iets dat KiVa probeert te veranderen door een positieve verandering in het gedrag van de groep na te streven. Het doel is dat meer en meer leden van de groep laten zien dat ze tegen pesten zijn en dat ze slachtoffers steunen. Dit kan ertoe leiden dat de opbrengst voor pesters en daarmee samenhangend hun motivatie om te pesten, vermindert. Om te illustreren hoe belangrijk de rol van versterkers is, verwijst ik graag naar het boek *Het lekkere van pesten* van Edward van den Vendel, waarin de moeizame jeugd van het latere fotomodel Julian van Dalen wordt beschreven. In dat boek zit een scène waarin hij op de middelbare school door een paar klasgenoten in een vijver wordt gegooid. Julian zegt daarover dat het tot daar aan toe was dat hij nat werd, maar dat de hele school stond toe te kijken en te lachen was het ergste. Al die toekijkers verlenen status aan de pesters. Zij moedigen het pesten eigenlijk aan en zorgen dat het nog vaak zal worden naverteld. De omstanders zijn dus essentieel bij het gaande houden van het pesten.

Het succes van KiVa is te danken aan talrijke componenten. Deze zijn zowel preventief (bedoeld voor alle leerlingen) als curatief (er wordt ingegrepen als een pestincident zich voordoet). De preventieve componenten van KiVa bestaan onder meer uit tien lessen van elk negentig minuten. De lessen worden gegeven in de bovenbouw van het basisonderwijs. De lessen gaan onder meer over respectvol gedrag tegenover anderen, het functioneren in een groep en pesten herkennen, voorkomen en oplossen. Een aanvulling op de lessen is het KiVa-computerspel. In dit spel kunnen leerlingen rondlopen in een virtuele school en oefenen om pesten te herkennen en tegen te gaan. Het voornaamste doel van de lessen is om de leerlingen zover te krijgen dat ze slachtoffers gaan steunen en proberen de pester te stimuleren om met het pesten te stoppen. Het aanpakken van pesten werkt alléén als de hele groep zich verantwoordelijk voor elkaar voelt en als er in het gedrag van alle groepsleden verandering plaatsvindt. Niet iedereen is er weliswaar verantwoordelijk voor dat er wordt gepest, maar iedereen is er wel verantwoordelijk voor dat er een einde aan komt.

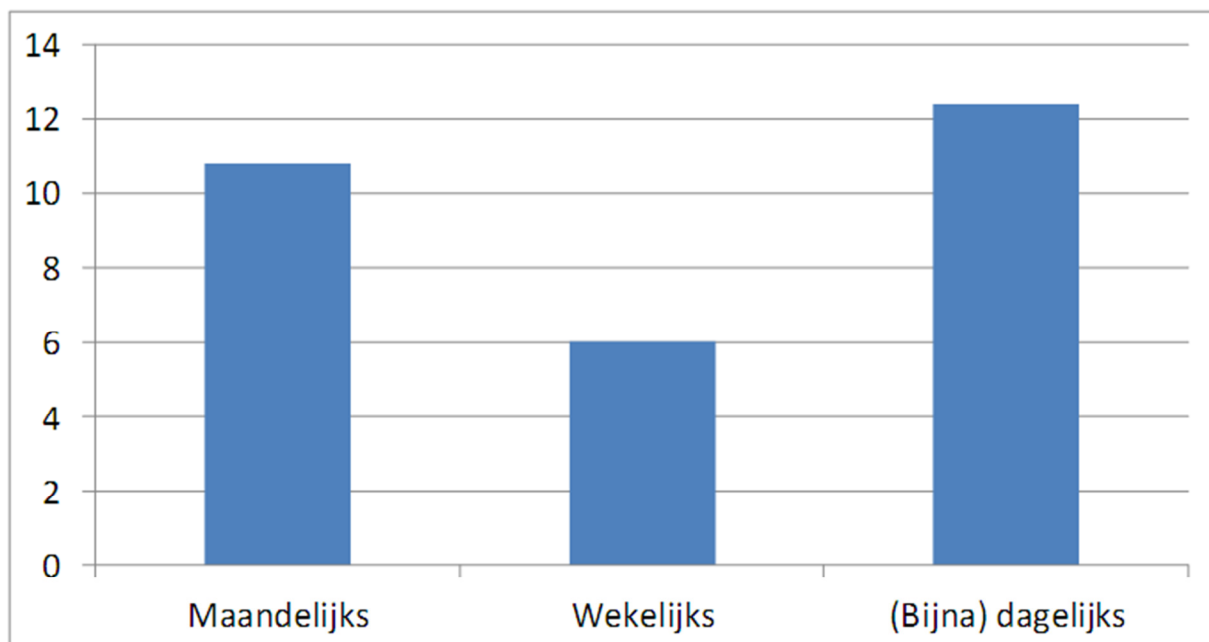

Figuur 6. Percentage gegeven KiVa-lessen in Nederland per klas ($N = 178$).

Om de scholen te helpen met het opzetten van KiVa is er een gerichte training voor en begeleiding van leraren en schoolmedewerkers, zodat ze kunnen fungeren als daadkrachtig rolmodel voor leerlingen. Een aantal schoolmedewerkers wordt extra getraind om plaats te nemen in het zogeheten KiVa-team.

Leraren, ouders en leerlingen kunnen pestgevallen melden bij het KiVa-team. Wanneer er daadwerkelijk sprake blijkt te zijn van een pestsituatie en de leraar het niet in eigen groep kan oplossen, probeert het KiVa-team het pestprobleem aan te pakken, waarbij er voor het slachtoffer een steungroep kan worden geformeerd.

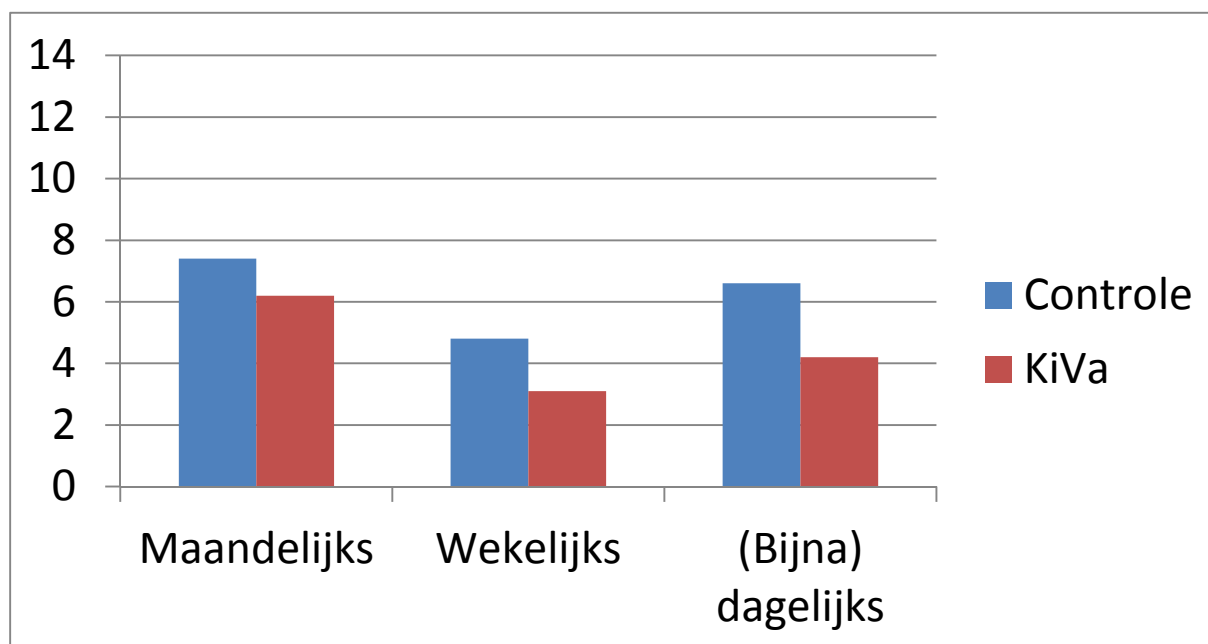
Met de tien lessen en de steungroepaanpak biedt KiVa concreet materiaal, maar dit materiaal moet worden gezien als een middel om pesten tegen te gaan en niet als een doel op zichzelf. Leraren willen soms pasklare antwoorden op pesten meteen uit te bannen. Dat is echter te eenvoudig gedacht. Vandaar dat KiVa een schoolbrede aanpak is met talrijke componenten waarmee leraren complexe pestproblemen beter kunnen aanpakken. Hoewel de 66 scholen het afgelopen schooljaar hard bezig zijn geweest met KiVa, valt in Figuur 6 op dat maar 36 procent van de leraren erin is geslaagd om, zoals afgesproken, de lessen af te ronden voor mei 2013. De implementatie van het programma kan dus nog worden verbeterd en het eerste jaar met KiVa was voor veel leraren blijkbaar nog wennen.

Figuur 7. Percentage leerlingen dat wordt gepest bij de KiVa voormeting (N = 9069)

In mei 2012 hebben we een eerste meting gehouden. De leerlingen zaten toen nog in groep 4 tot en met 7. Uit Figuur 7 blijkt dat 29 procent van de leerlingen op (zowel de controlescholen als de Kiva-scholen) aangaf maandelijks of vaker te worden gepest. Dat percentage bleek het hoogst in groep 4 (37 procent) en het laagst in groep 7 (22 procent), zie ook bijlage 2.

Bij de klassen waarin alle KiVa-lessen zijn gegeven daalde het percentage leerlingen dat maandelijks of vaker gepest zegt te worden naar 13,5 procent precies een jaar later, zie Figuur 8. Voor die groep leerlingen was de daling met andere woorden 54 procent. De daling is overigens iets zwakker als ook de klassen worden meegenomen die niet alle lessen hebben afgerond: 51 procent. Op controlescholen valt ook een daling te bespeuren, maar die is minder sterk: 35 procent. Dat het ook afneemt in de controlegroep komt deels door een leeftijdseffect (het percentage gepeste leerlingen neemt per opeenvolgend schooljaar met enkele procenten af) maar waarschijnlijk ook doordat er het afgelopen schooljaar veel aandacht voor pesten is geweest in de samenleving. Verder is het ook denkbaar dat controlescholen op eigen houtje aan de slag zijn gegaan in het tegengaan van pesten, omdat ze twee jaar wachten als controleschool te lang vonden. De daling met ongeveer de helft valt dus niet alleen aan KiVa toe te schrijven, maar wat wel duidelijk wordt, is dat de afname bij KiVa-scholen beduidend sterker is, zie ook bijlage 3.

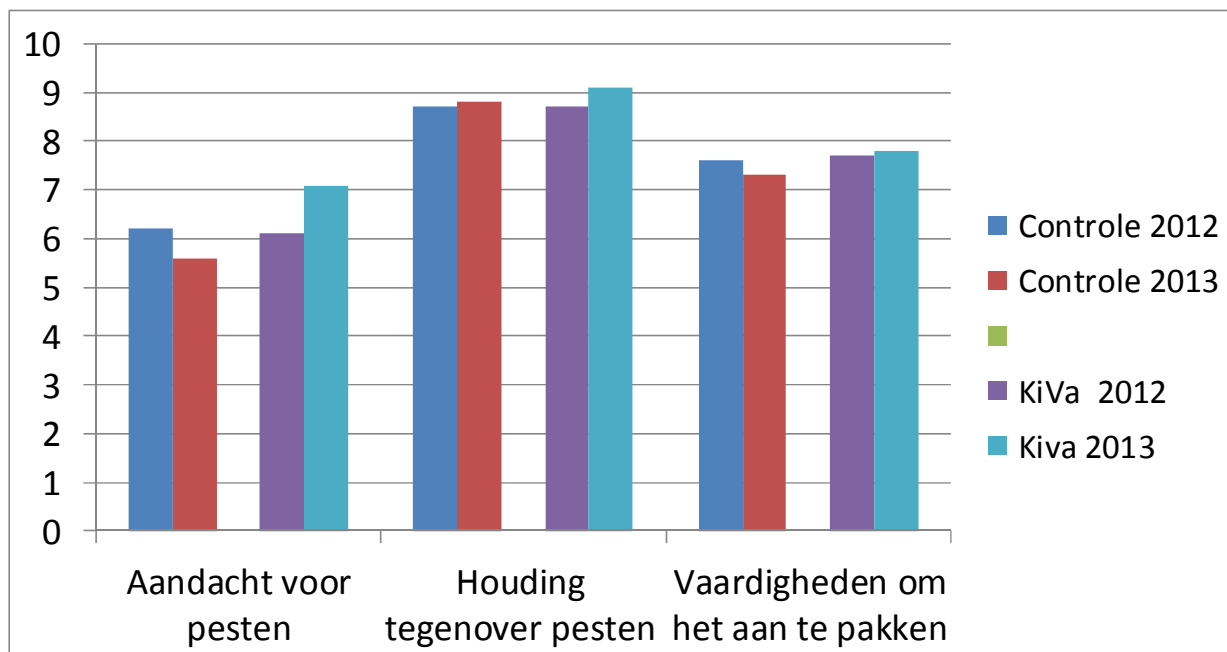

Figuur 8. Percentage leerlingen dat wordt gepest bij de KiVa nameting op controlescholen (N = 2943) en KiVa-klassen waar alle lessen zijn gegeven (N = 2373)

Heeft KiVa alleen effect op incidenteel pesten of worden de meest schrijnende gevallen het meest geholpen? Het blijkt dat de daling in de categorie maandelijks 42 procent is, bij wekelijks 48 procent en bij dagelijks gepest worden 66 procent. KiVa werkt dus sterker voor leerlingen die het meest gepest worden. Ondanks deze sterke afname mogen KiVa-scholen nu niet op hun lauweren gaan rusten. In klassen waar alle KiVa-lessen zijn gegeven, geeft toch nog 4 procent van de leerlingen aan dat ze bijna dagelijks worden gepest, zie Figuur 8. Wekelijks gepest worden komt voor bij 3 procent en maandelijks bij 6 procent. Met alle verzamelde gegevens kan nieuw onderzoek hopelijk handvatten bieden om het pesten nog verder terug te dringen. We moeten nagaan waarom KiVa in sommige klassen (bijvoorbeeld als populaire leerlingen zich verzetten tegen KiVa) of bij sommige leerlingen (bijvoorbeeld met zoals ADHD of autisme) niet aanslaat. Doordat niet alle scholen het programma even minutieus hebben ingevoerd kunnen we ook nagaan of bepaalde onderdelen essentieel zijn of niet. Met alle gegevens die we voor deze evaluatie hebben verzameld, kunnen we uitzoeken wat werkt wanneer voor wie en waarom. Aangezien de daling in gepest worden op KiVa-scholen beduidend sterker is dan op controlescholen, kunnen we het programma nu aanmelden bij de databank Effectieve Jeugdinterventies en openstellen voor andere scholen.

Goed nieuws is dat leerlingen op KiVa-scholen veel positiever zijn geworden over hun leraren. Ze werden gevraagd om een cijfer te geven voor de aandacht die leraren geven aan pesten: dat rapportcijfer steeg in een jaar van een 6,1 naar een 7,1, zie ook bijlage 4. Op controlescholen gingen leraren achteruit in dat opzicht: van een 6,2 naar een 5,6. Ook vonden leerlingen op KiVa-scholen dat hun leraren vooruit waren gegaan in hun houding tegenover pesten (van een 8,7 naar een 9,1). Op controlescholen was er in dat opzicht geen vooruitgang, zie Figuur 10. In hun vaardigheden om het pesten goed aan te pakken verschilden controle- en KiVa-scholen bij de voormeting niet (7,6 en 7,7), maar bij de nameting wel (7,3 en 7,8), wat inhield dat leerlingen op KiVa-scholen positiever waren over de vaardigheden van hun leraren dan leerlingen op controlescholen. Leraren op KiVa-scholen zijn dus betere rolmodellen geworden.

Ook op andere maten scoren leerlingen op KiVa-scholen na een jaar positiever dan de leerlingen op controlescholen. De verschillen zijn niet groot, maar wel altijd in het voordeel van KiVa-scholen. Leerlingen van KiVa-scholen gaan wat meer vooruit in hun negatieve houding over pesten (van een 7,7 naar een 8,3) en zijn na een jaar iets meer te spreken over de sfeer op school (van een 7,1 naar een 7,3). Op controlescholen is er een kleine vooruitgang in de houding van leerlingen tegenover pesten en geen verbetering in de sfeer. Kortom, KiVa reduceert het pesten en bevordert positieve relaties.

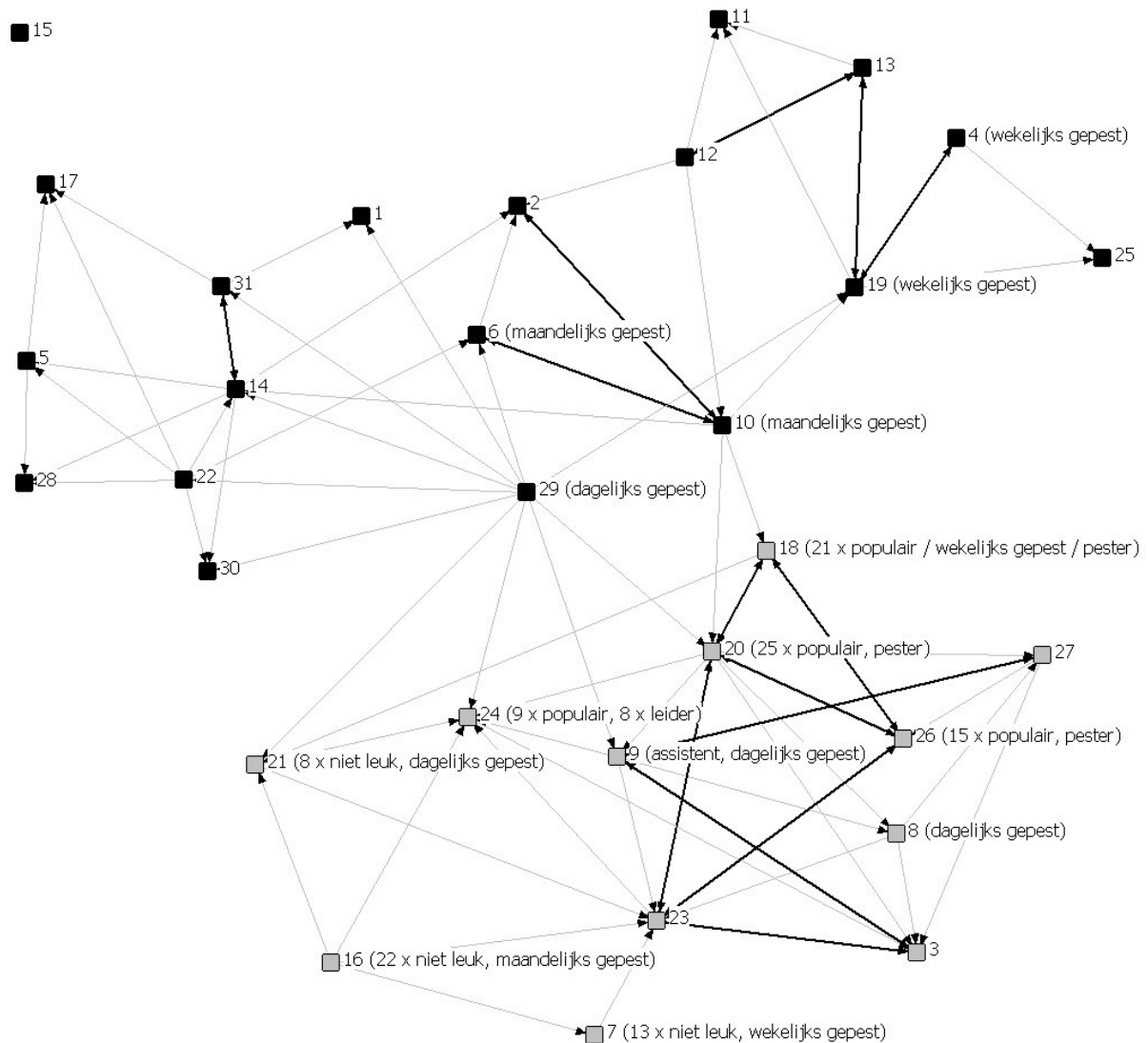
Figuur 9. Perceptie van leerlingen over hun leraren in controleklassen ($N = 130$) en KiVa-klassen waar lessen zijn gegeven ($N = 203$).

Mijn leerstoel heet *Sociale ontwikkeling* en daar heb ik met opzet niet achter gezet: van jongeren, ook al beperkt mijn onderzoek zich daar nu wel toe. Veel van de groepsprocessen die ik heb besproken komen ook bij volwassenen voor. Ook in bedrijven en bejaardentehuizen wordt bijvoorbeeld gepest. In de toekomst ligt er zeker een kans om ook naar volwassenen te kijken, maar voorlopig ben ik nog niet uitgekeken op jongeren.

Wat het onderzoek naar en het aanpakken van pesten betreft heb ik duidelijk gemaakt dat pesten een groepsproces is en dat iedereen verantwoordelijk is voor het tegengaan van pesten. Leraren kunnen daarbij een belangrijke rol spelen door zelf negatief te zijn over pesten en daadkrachtig te zijn in het aanpakken ervan. Uniek aan KiVa is dat het niet alleen theoretisch en praktisch goed in elkaar steekt maar, misschien nog wel belangrijker om vooruitgang te boeken, ook dat er binnen KiVa onderzoek wordt gedaan naar de vraag welke elementen werken voor welke leerlingen en waarom. Hopelijk komen we de komende jaren nog verder in het begrijpen en aanpakken van pesten.

Om te besluiten wil ik in Figuur 10 graag een klas laten zien waar KiVa nog niet heeft gewerkt. In het figuur is een klas beschreven met dertig leerlingen. In deze klas gaven zes jongens en vijf meisjes in mei 2013 aan gepest te worden. Vier leerlingen werden dagelijks gepest, vier keer betrof het wekelijks en drie keer maandelijks. In deze klas zaten veel leerlingen die eerst op een andere school hadden gezeten en daar zijn weggegaan omdat ze werden gepest. Volgens de leraar was pesten aanvankelijk een groot probleem in deze klas. Aan het begin van het schooljaar zochten de leerlingen naar de pikorde in de klas en hadden leerlingen die zich negatief gedroegen veel invloed in deze klas, zoals de leerlingen 18 en 20 die vaak genoemd worden als populair maar ook pesten. De leraar heeft toen veel aandacht besteed aan het tegengaan van pesten. Uit een vraag over wie er goede leiders zijn, bleek dat er in de klas destijds geen duidelijke leiders waren die anderen konden coachen en de klas positief konden aanvoeren. Volgens de leraar is er inmiddels wel een leider in deze klas (leerling 24) en dat is iemand die zelf niet pest en rust brengt in de klas. Het pesten is volgens de leraar in de klas feitelijk afgenomen, maar er zijn volgens de leraar nog wel kinderen die er gevoelig voor zijn gebleven en dat komt volgens hem terug in de rapportage van leerlingen. Veel leerlingen vinden bij het minste of geringste dat ze worden gepest. Deze leerlingen moeten volgens de leraar sterker worden in het omgaan met irritaties (heb je al gezegd dat je het niet leuk vindt?) en meer zelfreflectie en relativiseringsvermogen ontwikkelen (bijvoorbeeld door in een dagboek bij te houden wat er gebeurt). Leerling 7 en 16 hebben volgens de leraar gedragsproblemen en moeite om goed met anderen om te gaan. Momenteel loopt de vierde KiVa-meting en binnenkort kunnen we dus kijken of het nu rustig is in deze klas. Goed nieuws is dat de leerlingen positief oordelen over hun leraar en dat er geen leerlingen uit deze klas zijn vertrokken omdat ze vinden dat pesten niet goed wordt aangepakt. Op eenderde van de KiVa-scholen, de zogeheten KiVa+ conditie, geven we een gedetailleerde

terugkoppeling per klas en gaan we het gesprek aan als de resultaten niet zijn verbeterd. Ik ben benieuwd of er over een jaar minder wordt gepest op de scholen uit die conditie.

Figuur 10. Door welke klasgenoten word je geholpen als je wordt gepest? Vet gedrukte lijnen duiden op leerlingen die elkaar wederzijds helpen. Grijsje vierkantjes zijn jongens. Zwarte vierkantjes zijn meisjes.

Dat het pesten sterk is afgenomen op KiVa-scholen is belangrijk, maar het is ook belangrijk om na te gaan waarom het programma in sommige gevallen nog niet werkt. Ik hoop dat we steeds beter begrijpen hoe groepsprocessen van jongeren werken en dat we steeds beter in staat zijn om pesten en ander probleemgedrag aan te pakken.

Tot slot, in de Nederlandse taal zijn er enkele woorden afkomstig uit het Fins. De bekendste is sauna en een andere is salmiak. Ik denk dat we met KiVa een standaard aan het zetten zijn in het aanpakken van pesten en verwacht dat dit Finse woord over niet al te lange tijd ook is ingeburgerd. Zo spreken leerlingen nu al over “KiVa-gedrag”, gedrag dat *leuk* is en dat ze graag van hun leeftijdsgenoten zien.

Ik heb gezegd.

Referenties

- Berger, C., & Dijkstra, J. K. (2013). Competition, envy, or snobbism? How popularity and friendships shape antipathy networks of adolescents. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 586–595.
- Brendgen, M. (2012). Genetics and peer relations: A review. *Journal of Research on Adolescence, 22*, 419–438.
- Burk, W. J., Steglich, C. E. G., & Snijders, T. A. B. (2007). Beyond dyadic interdependence: Actor-oriented models for co-evolving social networks and individual behaviors. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 397–404.
- De la Haye, K., Green, H. D., Kennedy, D., Pollard, M., & Tucker, J. (2013). Selection and influence mechanisms associated with marijuana initiation and use in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 474–486.
- De la Haye, K., Robins, G., Mohr, P., & Wilson, C. (2011). Homophily and contagion as explanations for weight similarities among adolescent friends. *Journal of Adolescent Health, 49*, 421–427.
- DeLay, D., Laursen, B., Kiuru, N., Nurmi, J.-E., & Salmela-Aro, K. (2013). Selecting and retaining friends on the basis of cigarette smoking similarity. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 464–473.
- Dijkstra, J. K., Berger, C., & Lindenberg, S. (2011). Do physical and relational aggression explain adolescents' friendship selection? The competing roles of network characteristics, gender, and social status. *Aggressive Behavior, 37*, 417–429.
- Dijkstra, J. K., Cillessen, A. H. N., & Borch, C. (2013). Popularity and adolescent friendship networks: Selection and influence dynamics. *Developmental Psychology, 49*, 1242–1252.
- Dijkstra, J. K., Cillessen, A. H. N., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2010). Basking in reflected glory and its limits: Why adolescents hang out with popular peers. The TRAILS study. *Journal of Research on Adolescence, 20*, 942–958.
- Dijkstra, J. K., Gest, S. D., Lindenberg, S., Veenstra, R., & Cillessen, A. H. N. (2012). Testing three explanations of the emergence of weapon carrying in peer context. The role of aggression, victimization, and the social network. *Journal of Adolescent Health, 48*, 371–376.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2008). Beyond the class norm: Bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 1289–1299.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., Veenstra, R., Steglich, C., Isaacs, J., Card, N. A., & Hodges, E. V. E. (2010). Influence and selection processes in weapon carrying during adolescence: The roles of status, aggression, and vulnerability. *Criminology, 48*, 187–220.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., Zijlstra, L., Bouma, E., & Veenstra, R. (2013). The secret ingredient for social success of young males: A functional polymorphism in the 5HT2A serotonin receptor gene. *PLOS ONE, 8*, e54821.
- Giletta, M., Burk, W., Scholte, R., Engels, R., & Prinstein, M. J. (2013). Direct and indirect peer socialization of adolescent nonsuicidal self-injury. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 450–463.
- Goossens, F., Vermande, M., & Van der Meulen, M. (Eds.). (2012). *Pesten op school: Achtergronden en interventies*. Amsterdam: Boom/Lemma.
- Hallinan, M. T. (1980). Patterns of cliquing among youth. In H. C. Foot, A. J. Chapman, & J. R. Smith (Eds.), *Friendship and social relations in children* (pp. 321–342). Chichester: Wiley.
- Huisman, C., & Bruggeman, J. (2012). The social network, socioeconomic background, and school type of adolescent smokers. *International Journal of Behavioral Development, 36*, 329–338.
- Huitsing, G., Van Duijn, M. A. J., Snijders, T. A. B., Wang, P., Sainio, M., Salmivalli, C., & Veenstra, R. (2012). Univariate and multivariate models of positive and negative networks: Liking, disliking, and bully-victim relationships social networks. *Social Networks, 34*, 645–657.
- Huitsing, G., & Veenstra, R. (2012). Bullying in classrooms: Participant roles from a social network perspective. *Aggressive Behavior, 38*, 494–509.
- Karna, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: grade 4-6. *Child Development, 82*, 311–330.

- Kerr, M., Van Zalk, M., & Stattin, H. (2012). Psychopathic traits moderate peer influence on adolescent delinquency. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *53*, 826–836.
- Kiesner, J., Poulin, F., & Nicotra, E. (2003). Peer relations across contexts: Individual-network homophily and network inclusion in and after school. *Child Development*, *74*(5), 1328–1343.
- Kiuru, N., Burk, W. J., Laursen, B., Nurmi, J.-E., & Salmela-Aro, K. (2012). Is depression contagious? A test of alternative peer socialization mechanisms of depressive symptoms in adolescent peer networks. *Journal of Adolescent Health*, *50*, 250–255.
- Knecht, A., Snijders, T. A. B., Baerveldt, C., Steglich, C. E. G., & Raub, W. (2010). Friendship and delinquency: Selection and influence processes in early adolescence. *Social Development*, *19*, 494–514.
- Kretschmer, T., Dijkstra, J. K., & Veenstra, R. (2013). Dopamine receptor D4 gene moderates the effect of positive and negative peer experiences on later delinquency. *Development and Psychopathology*, DOI: 10.1017/S0954579413000400.
- Kretschmer, T., Sentse, M., Dijkstra, J. K., & Veenstra, R. (2013). The interplay between peer rejection in pre-and early adolescence, serotonin transporter gene, and antisocial behavior in late adolescence: The TRAILS study. *Merrill-Palmer Quarterly*.
- Light, J. M., Greenan, C. C., Rusby, J. C., Nies, K. M., & Snijders, T. A. B. (2013). Onset to first alcohol use in early adolescence: A network diffusion model. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 487–499.
- Logis, H., Rodkin, P. C., Gest, S. D., & Ahn, H.-J. (2013). Popularity as an organizing factor of preadolescent friendship networks: Beyond prosocial and aggressive behavior. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 413–423.
- Mathys, C., Burk, W. J., & Cillessen, A. H. N. (2013). Popularity as moderator of peer selection and socialization of adolescent alcohol, marijuana, and tobacco use. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 513–523.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J. M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, *27*, 415–444.
- Mercken, L., Snijders, T. A. B., Steglich, C. E. G., & De Vries, H. (2009). Dynamics of adolescent friendship networks and smoking behavior: Social network analyses in six European countries. *Social Science and Medicine*, *69*, 1506–1514.
- Mercken, L., Steglich, C., Sinclair, P., Holliday, J., & Moore, L. (2012). A longitudinal social network analysis of peer influence, peer selection, and smoking behavior among adolescents in British schools. *Health Psychology*, *31*, 450–459.
- Molano, A., Jones, S., Brown, J., & Aber, J. L. (2013). Selection and socialization of aggressive and prosocial behavior: The moderating role of social-cognitive processes. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 424–436.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Bergen, Norway: University of Bergen.
- Osgood, D. W., Ragan, D. T., Wallace, L., Gest, S. D., Feinberg, M. E., & Moody, J. (2013). Peers and the emergence of alcohol use: Influence and selection processes in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 500–512.
- Rabaglietti, E., Burk, W. J., & Giletta, M. (2012). Regulatory self-efficacy as a moderator of peer socialization relating to Italian adolescents' alcohol intoxication. *Social Development*, *21*, 522–536.
- Rambaran, J. A., Dijkstra, J. K., & Stark, T. H. (2013). Status-based influence processes: The role of norm salience in contagion of adolescent risk attitudes. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 574–585.
- Rigby, K., & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school-children: Reported behavior and attitudes toward victims. *Journal of Social Psychology*, *131*, 615–627.
- Rose, A. J. (2002). Co-rumination in the friendships of girls and boys. *Child Development*, *73*, 1830–1843.
- Rulison, K. L., Gest, S. D., & Loken, E. (2013). Dynamic social networks and physical aggression: The moderating role of gender and social status among peers. *Journal of Research on Adolescence*, *23*, 437–449.

- Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G., & Salmivalli, C. (2011). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development, 35*, 144–151.
- Salmivalli, C., Garandeau, C. F., & Veenstra, R. (2012). KiVa anti-bullying program: Implications for school adjustment. In A. M. Ryan & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships and adjustment at school* (pp. 279–307). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Salmivalli, C., Karna, A., & Poskiparta, E. (2010). Development, evaluation, and diffusion of a national anti-bullying program, KiVa. In B. Doll, W. Pfohl, & J. Yoon (Eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 240–254). New York: Routledge.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322–340). New York: Guilford.
- Sijtsema, J. J., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2010). Do they get what they want or are they stuck with what they can get? Testing homophily against default selection for friendships of highly aggressive boys. The TRAILS study. *Journal of Abnormal Child Psychology, 38*, 803–813.
- Sijtsema, J. J., Ojanen, T., Veenstra, R., Lindenberg, S., Hawley, P. H., & Little, T. D. (2010). Forms and functions of aggression in adolescent friendship selection and influence: A longitudinal social network analysis. *Social Development, 19*, 515–534.
- Simpkins, S. D., Schaefer, D. R., Price, C. D., & Vest, A. E. (2013). Adolescent friendships, BMI, and physical activity: Untangling selection and influence through longitudinal social network analysis. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 537–549.
- Snijders, T. A. B., Van de Bunt, G. G., & Steglich, C. E. G. (2010). Introduction to stochastic actor-based models for network dynamics. *Social Networks, 32*, 44–60.
- Steglich, C., Snijders, T. A. B., & Pearson, M. (2010). Dynamic networks and behavior: Separating selection from influence. *Sociological Methodology, 41*, 329–393.
- Svensson, Y., Burk, W. J., Stattin, H., & Kerr, M. (2012). Peer selection and influence of delinquent behavior of immigrant and nonimmigrant youths: Does context matter? *International Journal of Behavioral Development, 36*, 178–185.
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., & Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? *Educational Researcher, 39*, 38–47.
- Van Workum, N., Scholte, R. H. J., Cillessen, A. H. N., Lodder, G. M. A., & Giletta, M. (2013). Selection, deselection, and socialization processes of happiness in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 563–573.
- Van Zalk, M. H. W., Kerr, M., Branje, S. J. T., Stattin, H., & Meeus, W. H. J. (2010). It takes three: Selection, influence, and de-selection processes of depression in adolescent friendship networks. *Developmental Psychology, 46*, 927–938.
- Veenstra, R., & Dijkstra, J. K. (2011). Transformations in adolescent peer networks. In B. Laursen & W. A. Collins (Eds.), *Relationship pathways: From adolescence to young adulthood* (pp. 135–154). Los Angeles: Sage.
- Veenstra, R., Dijkstra, J. K., Steglich, C., & Van Zalk, M. H. W. (2013). Network-behavior dynamics. *Journal of Research on Adolescence, 23*, 399–412.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Koens, R., Munniksma, F., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R., ... Velthausz, F. (2013). Het KiVa antipestprogramma: Signaleren en tegengaan van pesten. *Kind En Adolescent Praktijk, 12*, 76–84.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Munniksma, A., & Dijkstra, J. K. (2010). The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: Giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development, 81*, 480–486.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Zijlstra, B. J. H., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2007). The dyadic nature of bullying and victimization: Testing a dual perspective theory. *Child Development, 78*, 1843–1854.
- Veenstra, R., & Steglich, C. (2012). Actor-based model for network and behavior dynamics. In B. Laursen, T. D. Little, & N. A. Card (Eds.), *Handbook of developmental research methods* (pp. 598–618). New York: Guilford.

- Veenstra, R., Verlinden, M., Huitsing, G., Verhulst, F. C., & Tiemeier, H. (2013). Behind bullying and defending: Same-sex and other-sex relations and its associations with acceptance and rejection. *Aggressive Behavior, 39*, 462–471.
- Weerman, F. (2011). Delinquent peers in context: A longitudinal network analysis of selection and influence effects. *Criminology, 49*, 253–286.

Dankwoord

Ik wil het College van Bestuur en het Bestuur van de Faculteit Gedrags- en Maatschappij Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen danken voor het instellen van het tenure track systeem, zodat ik in de afgelopen vijf jaar kon doorgroeien tot eerst universitair hoofddocent, vervolgens adjunct hoogleraar en sinds mei tot hoogleraar. De periodieke gesprekken voor een bevordering heb ik als constructief ervaren en ik ben blij met het steeds in mij gestelde vertrouwen. Het tenure-tracksysteem heeft er aan bijgedragen dat we bij sociologie in Groningen in de volle breedte een sterke onderzoeksgroep hebben en dat de groep misschien wel toonaangevender is dan ooit te voren. Ik vind het een voorrecht om samen met Andreas Flache, Marijtje van Duijn, Melinda Mills, Nardi Steverink en Rafael Wittek het programma van sociologie te mogen trekken.

Vanzelfsprekend heb ik het onderzoek dat ik heb besproken in mijn oratie niet alleen gedaan. Binnen mijn eigen onderzoekslijn heb ik met een geweldige groep onderzoekers kunnen samenwerken: Jan Kornelis Dijkstra, Miranda Sentse, Jelle Sijtsema, Katya Ivanova, Anke Munniksmä, Tina Kretschmer, Gijs Huitsing, Tinka Veldhuis, Britta Ruschoff, Kim Pattiselanno, Beau Oldenburg, Rozemarijn van der Ploeg, Ashwin Rambaran, Ruta Savickaite en Loes van Rijsewijk. Ik kom met alle onderzoekers uit mijn onderzoekslijn wekelijks bijeen voor het bespreken van elkaars of andermans werk. Deze bijeenkomsten hebben een aantal voordelen. Allereerst blijven we goed op de hoogte van elkaars werk. Ten tweede draagt het eraan bij dat het ons beter lukt om in toptijdschriften te publiceren. Als een van ons een paper bij een tijdschrift indient, dan hebben alle anderen daar al commentaar opgegeven, waardoor het paper is verbeterd en meer kans maakt op een positieve beoordeling door reviewers. Tot slot zijn de bijeenkomsten niet alleen leerzaam maar ook leuk. Ik wil jullie allemaal (en ook drie promovendi buiten mijn onderzoeksgroep: Tobias Stark, Miia Sainio en Marina Verlinden-Bondaruk) bedanken voor de plezierige en vruchtbare samenwerking. Jullie enthousiasme, kritische houding, feedback en gezelligheid maakt het werk plezierig. Speciale dank gaat uit naar Jan Kornelis Dijkstra, mijn eerste promovendus en intussen zelf universitair hoofddocent binnen het tenure-tracksysteem. Ik heb het nu over mijn onderzoekslijn maar jij weet natuurlijk dat het onze onderzoekslijn is. Het succes van onze onderzoekslijn is ook jouw verdienste.

Ik wil uiteraard ook de mensen bedanken die aan de bakermat van mijn wetenschappelijke loopbaan stonden. Allereerst ben ik veel dank verschuldigd aan Siegwart Lindenberg. Na mijn promotie onder begeleiding van Jules Peschar, Tom Sniijders en Anne Bert Dijkstra, kreeg ik vanaf 2000 de kans om onder zijn supervisie als postdoc bij TRAILS aan de slag te gaan. Ik heb veel geleerd van zijn theoretische insteek bij ons onderzoek naar de ontwikkeling van prosociaal en antisociaal gedrag bij jongeren. Ik ben blij dat hij mij tijdens de inaugurele rede heeft willen introduceren als nieuwe hoogleraar. Hoewel ik in mijn postdocperiode werd betaald door sociologie was ik gehuisvest bij sociale psychiatrie. Van Hans Ormel en Tineke Oldehinkel heb ik in die vijf jaar veel opgestoken over onderzoek doen en publiceren. Ik ben er trots op dat we, samen met Andrea de Winter, Frank Verhulst en vele anderen, TRAILS tot een belangrijke veranderingsstudie hebben gemaakt. Ik ben jullie allen dankbaar voor alles wat ik van jullie heb geleerd, het vertrouwen in mijn kunnen en de prettige samenwerking. Met zulke leermeesters om me heen heb ik nooit de neiging gehad om mijn heil elders te gaan zoeken.

Internationaal heb ik een uitstekende samenwerking met Christina Salmivailli. In 2004 spraken Christina en ik elkaar voor het eerst op een conferentie. Ik had net mijn eerste artikel over pesten geschreven maar zij was al hard op weg de meest vooraanstaande onderzoeker op dat terrein te worden (wat ze nu is). Zowel theoretisch (de doelen en bijbehorende strategieën van pesters) als analytisch (de netwerkbenadering om groepsprocessen in kaart te brengen) sloot mijn onderzoek goed bij dat van haar aan en zo hebben we in de loop van de tijd veelvuldig samengewerkt. Toen KiVa een jaar of zes geleden werd opgezet, gaf ik meteen aan interesse te hebben om het ook in Nederland te gaan invoeren. Gelukkig kwam er geld beschikbaar om dat daadwerkelijk te doen. KiVa is geweldig. Schooldirecteuren, leraren, intern begeleiders, conciërges en bovenal leerlingen: iedereen is enthousiast over KiVa. Dank gaat daarbij uit naar het team van Christina Salmivailli dat het programma heeft ontwikkeld. Dank gaat ook uit naar de leden van het KiVa consortium voor het verder ontwikkelen van het programma in Nederland. De inbreng van Femke Munniksmä, Gijs Huitsing, René Koens, Beau Oldenburg, Rozemarijn van der Ploeg, Freek Velthausz, Theo van der Zee en alle anderen is uitmuntend. KiVa is opgezet als een lerend project. Ik vind dat we daar door de

hechte samenwerking tussen wetenschap en praktijk volledig in zijn geslaagd. Ik zie uit naar het vervolg: het opzetten van KiVa in de onderbouw van het basisonderwijs (Unit 1) en het voortgezet onderwijs (Unit 3). Met ons programma in de bovenbouw van het basisonderwijs (Unit 2) zijn we nog maar halverwege: dat er nog steeds leerlingen zijn die structureel worden gepest op KiVa-scholen is iets wat me ter harte gaat. Ik hoop dat we de komende jaar het programma kunnen verfijnen en het pesten verder kunnen terugdringen. Ik ben blij daar met jullie aan te kunnen werken.

Lieve mam, in het voorwoord van mijn proefschrift schreef ik dat ik profvoetballer had willen worden. Jij moet altijd hebben geweten dat de kans daarop nul was. Toen ik laatst een opstel van de basisschool terugzag, las ik dat ik als basisscholier wel een alternatief had bedacht. Na de basisschool wilde ik naar het gymnasium en dan naar de universiteit. Zo is het gegaan. Bedankt voor alle steun op de achtergrond. Ik weet dat je trots bent dat ik zo hooggeleerd ben en op mijn beurt ben ik trots op mijn moeder. Een betere kan ik me niet voorstellen.

Lieve Jorn en Liet, als ik lesgeef vertel ik geregeld over jullie. Een van de meest gebruikte verhalen is dat het ons als gezin lang moeite kostte om jullie lekker op tijd op school te laten komen. Te vaak gebeurde het dat we om kwart over acht weg wilden en dat een van jullie zijn fiets sleutels niet kon vinden of nog even iets anders zocht. Daar was dan geen tijd voor, omdat de fietstocht naar school tien minuten duurt. Het gevolg was natuurlijk stress, in ieder geval bij ons als ouders. Gelukkig vonden Diana en ik een oplossing. Het geval wil namelijk dat de school al om kwart over acht open is. Sindsdien mikken we er dus op om een kwartier eerder de deur uit te gaan en als er dan opeens iets voorvalt, dan hebben we nog ruim de speling. Dat verhaal vertel ik om te illustreren dat het belangrijk is om als ouders flexibel te zijn en nieuwe oplossingen te zoeken. Ook het verhaal van de Björn Borg onderbroeken vind ik een mooie. Dat gebruik ik om te illustreren hoe het ineens de norm kan zijn om dure onderbroeken te dragen en die zo te dragen dat iedereen er weet van heeft. Die onderbroeken zijn tot daaraan toe, maar wat ik minder fraai vind is dat ik die onderbroeken geregeld in een handdoek opgerold in het washok aantref. Blijkbaar is het vanwege groepsdruk normaal geworden om met je onderbroek onder de douche te staan. Tja. Zo zijn er vele verhalen die ik veelal uit enthousiasme vertel. Jullie weten dat ik de ontwikkeling van jongeren onderzoek. Ik geniet volop van jullie en ben heel benieuwd hoe jullie je ontwikkelen. Dat zeg ik als vader en niet als onderzoeker.

Lieve Diana, zonder jou zou ik denk altijd maar doorgaan met werken. Waarschijnlijk zou ik dan helemaal niet het gevoel hebben dat ik iets te kort zou komen. Maar na twintig jaar weet ik beter. Allebei houden we van lange vakanties. Lange Paal op Vlieland en Seedune op Schiermonnikoog zijn onze favoriete campings. Meer bijzondere hoogtepunten zijn vijf weken op IJsland, twee maanden in Australië en een maand in Zuid-Afrika. Ik vind het leuk om komende zomer weer een verre reis te maken en zal de voorbereiding starten. Samen sporten is iets nieuws. Al moesten we wel een tovertruc toepassen door in estafette een triatlon te doen. Jij zwom een kilometer in een tijd van net boven de twintig minuten. Ik liep tien kilometer net onder de veertig minuten. Nu nog wat sneller fietsen en we zijn nog een goed team ook. Ik blijf competitief. Voor de goede orde: vooral met mezelf. Met hardlopen lukt het me nog altijd om sneller dan ooit te gaan. Dat zal natuurlijk een keer ophouden. Maar misschien pas ik mijn standaarden wel aan en gaan we net als in *Autumn Gold* nog samen naar de Olympische Spelen voor bejaarden. Ook in de wetenschap verwacht ik niet snel uitgespeeld te zijn. Dank voor alle jaren samen en mocht er een tijd van achteruitgang komen dan hoop ik dat wij voor elkaar klaar staan. Als optimist verwacht ik dat het niet zo'n vaart zal lopen en zie ik uit naar de vele mooie jaren voor ons.